ROMÂNII ȘI DACIA ÎN CODEX CALIXTINUS?

IOAN-AUREL POP

Răspunsul la această întrebare este da și nu, iar motivarea lui (și a paradoxului) se va vedea mai jos.

Profesorul Ion Taloș a semnalat recent existența, într-o lucrare din secolul al XII-lea (*Liber Sancti Iacobi*, supranumită *Codex Calixtinus* sau *Veneranda Dies*)[1], a denumirii de *Dacia*, plasate lângă numele Ungariei și pe care anumiți editori au localizat-o în România actuală[2]. Pe urmele profesorului și împreună cu Domnia Sa, am constatat că în același codice există și numele *Romani* și *Daci*, ele chemând două popoare contemporane cu marile pelerinaje ale secolului al XII-lea spre Compostela, spre Țara Sfântă și spre alte locuri în care amintirea minunilor sfântului pomenit era vie: „*Illuc populi barbari et domestici cunctorum cosmi climatum adveniunt, scilicet Franci, Normanni, Scoti, Hiri, Galli, Theutonici, Yberi, Wasconi, Baioari, Navarri impii, Bascli, Gotti, Provinciales, Garasqui, Lotharingi, Gauti, Angli, Britones, Cornubienses, Flandri, Frisi, Allobroges, Itali, Apuli, Pictavi, Aquitani, Greci, Armeni, Daci, Noroequi, Russi, Iorianti, Nubiani, Parthi, Romani, Galate, Ephesi, Medi, Tuscani, Kalabriani, Saxones, Siciliani, Asiani, Ponti, Bitiniani, Indiani, Creti, Hierosolimitani, Antiocheni, Galilei, Sardani, Cipriani, Ungari, Bulgari, Ysclavoni, Africani, Perse, Alexandrini, Egiptii, Suriani, Arabes, Colosenses, Mauri, Ethiopes, Philipenses, Capadoci, Corinti, Elamite, Mesopotamiani, Libiani, Cirenenses, Pamphiliani, Ciciliani, Iudei et cetere gentes innumerabiles*”[3].

În acest pasaj sunt, prin urmare, în discuție termenii (etnonimele) *Daci* și *Romani*. Unii autori spanioli și italieni au tradus aceste nume de popoare prin „daci”, respectiv, „români”[4]. Carlo Pulsoni[5] crede, însă, că este vorba despre danezi și, respectiv, despre bizantini sau despre locuitorii Romei. Precedarea „dacilor” de către armeni (iar a armenilor de către greci) în enumerare ar putea fi un argument pentru identificarea primilor cu dacii carpato-dunăreni, numai că următorul popor pomenit (după „daci”) sunt norvegienii, așa că ne întoarcem tot la danezi. Se știe că în multe izvoare medievale occidentale, până în secolul al XV-lea, danezii au fost numiți daci, Regatul Danemarcei a fost numit *Dacia*. Existența în enumerare a romanilor

[1] *Liber Sancti Jacobi Codex Calixtinus*, Ediție de Klaus Herbers și Manuel Santos Noia, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia, 2001. Vezi și José Antonio López Sabatel, *Santiago (Saint James) and Galicia: Main Aims of the Codex Calixtinus*, în „Academia Letters”, Article 1702, 2021, 7 p. (https://doi.org/10.20935/AL1702).

[2] Ion Taloș, *În secolul al XII-lea*, în *Dacia Pontică se povestea un miracol săvârșit de Sfântul Apostol Iacob*, în vol. *Vremea uitată. Eseiști ai Transilvaniei*. Antologie gândită de Irina Petraș, Redactor responsabil Constantina Raveca Buleu, Cluj-Napoca, 2025, p. 82–84.

[3] Fragmentul se află la fila 78 recto, din manuscrisul codicelui păstrat în arhiva-bibliotecă a Catedralei din Santiago de Compostela.

[4] Este vorba despre Abelardo Moralejo și Maria José Garcia Blanco, după cum arată Ion Taloș în lucrarea menționată, la p. 82, nota 1.

[5] Carlo Pulsoni, *Notes on Some of the Ethnonymes in the „Veneranda Dies”*, în „Ad limina”, volume I, no 1, 2010, Santiago de Compostela, p. 155–163.

(Romani), plasați lângă parți și nubieni, pe de o parte și galateni și efeseni, pe de altă parte, ne duce cu gândul spre sud-estul Europei, dar nu spre români, ci spre „romani" sau „romei", adică spre locuitorii Imperiului Roman (de Răsărit), cum era numit oficial imperiul pe care istoricii de mult mai târziu l-au chemat „bizantin". Ba, mai mult, era și o regiune în Tracia numită pe atunci „Romania", așa cum apare și pe hărțile de la începutul mileniului al doilea.

Fragmentul care se referă la țări și nu la popoare și care face parte din altă secțiune a codicelui este următorul: *Quod ego animadverseas barbares terras perambulans, quaedam ex his miracula in Gallaecia, quaedam în Gallia, quaedam în Teutonica, quaedam in Italia, quaedam in Ungaria, quaedam in Dacia, quaedam etiam ultra tria maria* ...[6]. În acest text, din partea finală a codicelui, (pseudo)Papa arată locurile prin care a umblat și unde a întâlnit amintirea miracolelor Sfântului Iacob: Galicia, Galia, Germania, Italia, Ungaria, Dacia și „peste cele trei mări". Cu excepția Daciei, localizările sunt foarte clare. Dacia, plasată după Ungaria, pare să fie Dacia sudică („Pontică"), de la Dunăre și nu Dania sau Dacia Cimbrică. Cele trei mări sunt Marea Tireniană, Marea Adriatică (Ionică) și Marea Egee. Plasarea Daciei exact înaintea celor trei mări duce spre aceeași idee, a Daciei reale, aceea din locul unde a fost în Antichitate provincia romană Dacia.

Și totuși, în secolele al XI-lea – al XV-lea, Dacia se confunda, în Europa Occidentală, cu Dania, cu Țara Danilor. Acest lucru se întâmpla des, dar nu era o realitate absolută. În aceleași secole, de multe ori, Danemarca este numită *Dania* sau *Danica*, iar danezii erau *Dani*. Și iarăși totuși, *Codex Calixtinus* se referă la traseele de pelerinaj și este puțin probabil ca Dacia danubiană să fi avut vreo legătură cu aceste căi și drumuri bătătorite ale Europei Occidentale, ale nordului Spaniei. Pe de altă parte, prin Dacia dunăreană trecea unul dintre drumurile care duceau, dinspre vest și nord-vest, spre Țara Sfântă. Există dovezi că anumiți cavaleri și clerici din primele cruciade (cele din secolul al XII-lea) au trecut prin regiunea carpatică. Nu peste mult timp față de momentul elaborării acestui *Codex Calixtinus* (secolul al XII-lea), în secolul al XV-lea, sunt pomeniți pelerini români la Roma, „la pragurile/ mormintele apostolilor" (*ad limina Apostolorum*). Sigur, Italia nu este Spania și nici Roma (Sfântul Scaun) nu este Compostela, dar prezența românilor pe drumurile occidentale ale credinței creștine era o realitate. În acest sens, cunoscutul umanist Biondo Flavio (1392–1463), secretar apostolic, care scria (prin 1452–1453) apeluri către capetele încoronate ale Europei pentru o acțiune creștină comună, îi prezintă astfel pe români: „Iar dacii ripensi (dacii de pe mal) sau valahii din regiunea Dunării, care, de asemenea, se află în vecinătate, dovedesc prin vorbire originea lor romană ca pe un lucru de cinste, [origine] pe care o pun în evidență și o invocă; pe aceștia, venind anual la Roma și la pragurile/ mormintele apostolilor în calitate de creștini catolici, ne-am bucurat cândva de a fi auzit că vorbesc astfel încât cele ce spun, potrivit tradiției populare și comune a neamului lor, sunt o gramatică rustică cu savoare de latinitate" (*Et qui e regione Danubio item adiacent Ripenses Daci, sive Valachi, originem, quam ad decus prae se ferunt praedicanteque Romanam, loquela ostendunt, quos catholicae christianos Romam quotannis et Apostolorum limina*

[6] *Liber Sancti Iacobi, Codex Calixtinus*, Biblioteca Digital Hispanica, Biblioteca Nacional Hispanica, MSS.Facs/647, fila 44 recto (p. 46 digitală).

invisentes, aliquando gavisi sumus ita loquentes audiri, ut, quae vulgari communique gentis suae more dicunt, rusticam male grammaticam redoleant latinitatem)[7]. În alt discurs, Biondo Flavio enumeră popoarele care ar putea lupta în alianță cu occidentalii contra turcilor și îi pomenește, în acest context, pe „românii născuți din sânge roman" (*Romano ortos sangue Vlachos*)[8]. După cum se vede, în discursurile sale către suveranii europeni, italianul susține romanitatea românilor cu argumente lingvistice, fiindcă el însuși – din câte se pare – i-a auzit pe pelerinii români la Roma vorbind românește. De asemenea, după cum a observat, încă prin anii '60 ai secolului al XX-lea, Șerban Papacostea, unii români aveau în Evul Mediu conștiința originii lor romane și se mândreau cu acest fapt. Ștefan cel Mare, numit Valahul („Românul"), principele Moldovei, obținuse în 1475 – Anul Jubileului la Roma – victoria antiotomană de la Vaslui (10 ianuarie 1475), iar vestea făcuse ocolul Europei[9]. Victoria venea, pentru unii, ca o ofrandă creștină pentru Jubileu. De altminteri, Ștefan, principele „Valahiei" (Moldovei), era așteptat să vină la Roma, „la pragurile Apostolilor" (*ad limina Apostolorum*)[10], în martie 1475[11].

Românii se duceau – unii dintre ei – „la pragurile apostolilor", la Roma, în secolul al XV-lea, dar nu avem dovezi că mergeau în secolul al XIII-lea la Compostela și este puțin probabil să se fi dus. Astfel că mențiunile din *Codex Calixtinus* rămân fără legătură directă cu românii.

Carlo Pulsoni are, astfel, în esență, dreptate, dar trebuie să fie corectat în altă privință: în focul argumentației, acesta – adică cel care a exprimat dubiile sale îndreptățite în legătură cu „dacii" și „romanii" Papei Calixtus ca fiind identici cu românii – atinge și problema vechimii etnonimului „români". Aici lucrurile se complică, fiindcă acest autor crede că românii se chemau pe sine valahi în Evul Mediu și că, prin urmare, principial, nu avea cum să apară termenul de „român" la 1200 sau la 1300: „At that time, the Romeni defined themselves as Valachi, and never as *Romani*"[12]. Mai departe, autorul spune că termenul de Romanus, chiar dacă

---

[7] *Ad Alphonsum Aragonensem serenissimum regem de expeditione in Thurcos Blondus Flavius Forliviensis*, în *Scritti inediti e rari di Flavio Biondo*, con introduzione di Bartolomeo Nogara, Roma, 1927 (Studi e testi, 48), p. 45; Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1993, p. 56–57; Șerban Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, p. 226. Expresia *ad limina apostolorum* se referă în mod oficial la întâlnirea pe care episcopii catolici o au, la fiecare cinci ani, la Vatican cu Papa; în sens larg, înseamnă omagiul adus de creștinii catolici fondatorilor credinței și bisericii, prin vizite periodice la Vatican.

[8] *Ad Petrum de Campo Fregoso illustrem Genuae ducem Blondus Flavius Forliviensis*, în *Scritti inediti e rari*…, p. 70; A. Armbruster, *Romanitatea românilor* ..., p. 57.

[9] Ovidiu Cristea, *The Aftermath of a Victory: An Episode of Stephen the Great's Diplomacy after the Battle of Vaslui (10 January 1475)*, în „Banatica", XXVIII (2018), p. 453–463.

[10] Tamás Fedeles, *„Bosniae ... rex ... apostolorum limina" visit: die Romwallfahrt des Nicolaus Újlaki im Jahre 1475*, în „Ungarn-Jahrbuch", XXXI (2011–2013 [2014]), p. 99–118.

[11] Izvoarele la Alexandru Simon, *„Duca Stephano vaivoda intitulato re <de Bosna>dal Re de Hungaria" și „<Nicolaus>Bosniae et Valachiae Rex": despre identitatea regală a valahilor la mijlocul anilor 1470*, în *Sub semnul împlinirii și al datoriei. Studia in honorem Dorina N. Rusu*, editori Ioan Bolovan, Ioan-Aurel Pop, Victor Spinei, București, 2021, p. 147–174. Confuzia făcută, în 11 martie 1475, de către ambasadorul Arrivabene, între Nicolae Újlaki și Ștefan al Moldovei, drept *Duca Stephano vaivoda intitulato re* <de Bosna> *dal Re de Hungaria*, care trebuia să vină la Roma pentru a fi încoronat rege de către Papă, era evidentă.

[12] Carlo Pulsoni, *Notes on Some* ..., p. 159.

a evoluat în țările latine de la Dunăre într-un fel care a dat mai târziu numele de „rumân", „român", nu e documentat ca nume etnic până în secolul al XVI-lea, în timp ce cronicile bizantine, maghiarii, cronicile occidentale sau umaniștii și călătorii italieni vorbesc numai de valahi, valahi, olahi etc.[13] Ca să-și întărească spusele, Carlo Pulsoni zice că prima pomenire a numelui de român apare la Francesco della Vale, secretarul lui Alvise Gritti prin anii 1530, iar a doua la Francesco Griselini, pe la 1780. Oare așa să fi stat lucrurile?

Astăzi, cercetările privind etnogeneza românilor au demonstrat că aceștia s-au format la fel ca toate popoarele romanice, în mileniul întâi al erei creștine, din mai multe elemente etnice, dintre care au predominat trei: elementul autohton (traco-daco-geții), elementul cuceritor (romanii) și elementul migrator (slavii). După cum se vede, ca și în Italia, Gallia sau Hispania, a învins elementul roman. Prin urmare, românii există ca popor romanic de la finele mileniului I al erei creștine (când sunt amintiți în surse străine ca „blachi", „vlahi", „valahi", „volohi", „olachi", „ilac", „oulagh" etc.), adică de pe la anii 800–900. Împăratul Constantin al VII-lea Porfirogenetul (912–959) îi pomenește pe români – ceea ce este normal, din moment ce etnogeneza lor era desăvârșită atunci, ca și a celorlalte popoare romanice – în lucrarea sa *De adminstrando imperio*, dar nu cu numele lor dat de străini (cum fac mai toate lucrările păstrate de atunci), ci îi numește *Romani*. Unii au zis că nu se poate și că trebuie să fie vorba de bizantini. Dar aceștia din urmă sunt numiți în aceeași lucrare *Romei*. Mai exact, împăratul zice că „romanii" aceștia ar fi urmașii ai coloniștilor aduși de Diocletian, că ei „se numesc pe sine romani și acest nume l-au păstrat până astăzi"[14]. Tot acolo, textul spune același lucru mai pe larg: „Acestora li s-a spus romani, pentru că de la Roma au fost mutați și această denumire o poartă până în ziua de azi". Referirea ca „romani" pentru românii de la sud de Dunăre nu trebuie să mire. Pe de o parte, numele de „blachi" nu era încă generalizat în cancelariile bizantine, iar pe de altă parte, poporul român s-a format și a locuit deopotrivă la sud și la nord de Dunăre, adică acolo unde au fost provincii romane, unde a existat substratul traco-dacic și unde au ajuns și slavii. Aria este foarte largă, dar acest fapt este normal din moment ce românii au fost și sunt și azi cel mai numeros popor din sud-estul Europei (ajungând, împreună cu ramura lor basarabeană, la circa 25 de milioane de oameni; următorul popor din zonă ca mărime sunt grecii și au cam 10 milioane). Un popor mare se formează pe o arie geografică mare, chiar dacă membrii lui nu locuiesc compact această arie, cum a fost și cazul românilor, care au trăit amestecați cu alte pânze de populație (cu slavi, albanezi, greci). Aceasta nu este o judecată de valoare („națională", cum a fi tentați unii să zică), ci o constatare ivită din izvoare. Cu alte cuvinte, împăratul Constantin al VII-lea reproduce, pe la anii 950, cele spuse de colonii romanilor de la sud de Dunăre despre ei înșiși: ei se numeau pe sine „romani" și păstrau prin aceasta amintirea Romei, de unde veniseră de bună voie sau de unde fuseseră aduși. Dar împăratul spune și ceea ce știa și susținea opinia publică despre acești locuitori ai imperiului său: lor li se spune „romani" de către comunitate; ei se numesc pe sine „romani" și au acest nume

[13] *Ibidem*.

[14] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 23–24. Constantinus Porfyrogenitus, *De administrando imperio*, §§ 29 și următoarele.

de la Roma, de unde au fost colonizați demult (când exact nu se mai știe, dar împăratul Diocletian – păstrat în amintirea consemnată de Constantin al VII-lea Porfirogenetul – va fi avut și el un rol în această colonizare). În *Strategikon* de Maurikios, se menționează existența poporului român la nord de Dunăre prin anii 700 după Hristos[15], iar în *Acta Sancti Demetrii* există mărturia prezenței poporului român la nord și la sud de Dunăre, înainte de anii 800 și în secolul următor, al IX-lea[16]. Aceste mărturii timpurii despre existența poporului român incipient, în care nu este utilizat numele de blachi (valachi) și care vorbesc mai mult despre romanitatea decât despre românitatea dunăreană sunt o mărturie că românii erau chemați și se chemau pe sine după numele antic al strămoșilor lor, colonii Imperiului Roman. În general, bizantinii nu utilizau acest nume de „roman" (rezervat lor) pentru străini – mai ales că în Occident, de la anii 800 încoace, fusese „uzurpat" numele de „roman", prin crearea Imperiului Carolingian – dar proto-românii și românii, din imperiul răsăritean și din vecinătatea lui, nu se numeau „romani" ca să revendice pentru sine ori să concureze ideea imperială, ci pur și simplu fiindcă aveau conștiința de a fi „romani". De aceea, împăratul le dă numele lor etnic, deși acesta era folosit în sens politic pentru cetățenii Imperiului Roman de Răsărit. Mai târziu, Papa Inocențiu al III-lea (1198–1216), în corespondența sa cu țarul vlah Ioniță cel Frumos (1196–1207), al proaspăt înființatului Țarat Româno-Bulgar (Al Doilea Țarat Bulgar, după terminologia bulgară), „imperiu" în care, la început, elementul etnic vlah a fost dominant, îl laudă pe liderul sud-est european pentru că el și poporul său se trăgeau din romani. Din aceste scrisori se vede legătura dintre vlahi și romani, mai exact se vede identitatea și sinonimia lor. Papa știa că românii lui Ioniță susțineau și se mândreau că sunt romani și că vecinii lor știau acest lucru: „Nos autem audito, quod de nobili Urbis Romae prosapia progenitores tui originem traxerint"; „Ut sicut genere sic sis etiam imitatione Romanus et populus terrae tuae, qui de sanguine Romanorum se asserit descendisse", scria Papa Inocențiu în epistolele sale, cu scopul atragerii noului stat în orbita Romei, a scoaterii sale de sub oblăduirea ecleziastică a Noii Rome[17]. Țarul Ioniță se mândrea în fața Papei cu originea sa și a poporului său, descendenți de la Roma, iar Papa invoca această origine, cunoscută opiniei publice (*se asserit* = se zice, se afirmă), știind că astfel va putea sensibiliza conducerea laică și religioasă a noului regat-imperiu spre uniunea politică și confesională cu Roma Eternă. Dacă țarul Ioniță și vlahii săi – cum erau ei deja numiți românii în majoritatea cancelariilor europene – nu s-ar fi chemat romani (*imitatio Romanus* = imitarea <numelui de> roman) și nu ar fi știut că descind din romani (*originem tragere* = a-și trage originea), invocarea acestei rădăcini a lor de către Papă nu ar fi avut niciun rost. Cum să fi fost lăudați că sunt romani, dacă ei ar fi ignorat acest lucru? De altminteri, se vede că papa a știut de romanitatea românilor tocmai de la țarul Ioniță. Astfel, este evident că românii de la 1200 (unii dintre ei) aveau conștiința că sunt romani, moștenitori ai

[15] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 25. Mauricius, *Arta militară*, ediție de Haralambie Mihăescu, București, 1970, p. 285 (în colecția *Scriptores byzantini*, VI).

[16] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 25. *Acta Sancti Demetrii. Miracula*, II, 195–196, în Jacques Paul Migne, *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, tom. 116, col. 109, 531, 1361 și urm.

[17] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 32-36. *Acta Innocentii PP III (1198–1216*), E. registris Vaticanis aliisque eruit, introductione auxit, notisque illustravit P. Teodosius Haluščynskj, Roma, 1944, p. 207, 226, 228, 229, 242, 249, 563, 564.

romanilor antici, adică ai unui stat vestit și ai unui popor glorios, motiv pentru ei de mândrie. Istoricul Ioan Kynnamos (1143–după 1185) are și el o mărturie importantă despre români: „Se zice că sunt coloni veniți de demult din Italia" (*Valachi qui Italorum coloni quondam fuisse perhibentur*)[18]. Prin urmare, istoricul recunoaște că nu a stabilit el originea vlahilor, ci că a aflat („se zice") despre asta de la opinia publică sau de la valahii înșiși. Notarul anonim al regelui ungar Bela (*P. dictus magister quondam regis Bele notarius*) scria cândva în a sa *Gesta Hungarorum*, probabil în secolul al XI-lea, când a domnit regele Bela I[19], că la venirea ungurilor în Pannonia, prin anul 896, țara respectivă (*Terra Pannoniae*) era locuită de *Sclavi, Bulgarii et Blachi, ac pastores Romanorum* („slavi, bulgari și vlahi, adică păstorii romanilor)[20]. Aici, conjuncția ac sinonimă cu *atque*, are funcție explicativă („cu alte cuvinte") și nu copulativă (de legătură). Expresii ca *pascua Romanorum* sau *pastores Romanorum*, în legătură cu *Pannonia* și cu *blachii*, aveau să mai fie folosite în epocă. Așadar, Anonymus îi leagă și el direct pe vlahi de romani, convins fiind de descendența acestora din romanii antici. În *Cântecul Nibelungilor* se vede că autorul știa de originea romană a vlahilor, fiindcă „ducele" venit cu 700 de valahi la curtea regelui hunilor se cheamă „der Herzoge Râmunc ûzer Vlâchen lant"[21]. Aici apar ambele nume ale românilor, iar „ducele" se numea precum își ziceau românii lor înșiși. Este vorba, probabil, despre un personaj fictiv, un erou eponim, cum s-ar spune în alte cuvinte și cum se întâmplă în legenda despre Roman și Vlahata.

Ulterior, în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, rivalitatea maghiaro-polonă pentru spațiul românesc și progresele expansiunii otomane de după 1354 aveau să stârnească interesul pentru regiunea carpato-dunăreană. La 17 octombrie 1345, Papa Clement al VI-lea anunța de la Avignon lui Ludovic I, regele Ungariei, că *Olachi Romani, commorantibus in partibus Ungariae Transsilvanis, Ultralpinis et Sirmis* primiseră credința latină; pentru a atrage cât mai mulți „olachi", Papa trimisese scrisori *tam nobilibus quam popularibus Olachis Romanis*, între care Papa îl numește pe Alexandru Basarab, fiul lui Basarab, domnul Țării Românești[22]. Se vede că, fie și mutată la Avignon, curia papală păstrase de pe timpul lui Inocențiu al III-lea amintirea originii romane a românilor, încât aici românii sunt chemați cu dublul lor nume, anume valachi" (în varianta „olachi", specifică în Regatul Ungariei, unde domnea Ludovic I de Anjou) și „romani" (după cum se numeau românii pe sine). Arhiepiscopul Ioan de Sultanieh, în jurul anului 1400, redacta un tratat de geografie universală, în care spunea despre români: „Ei se fălesc că sunt romani și lucrul se

[18] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 31, 36. Ioannes Cinnamus, *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, VI, ed. Bonn, p. 260.

[19] Bela I a murit în 1063, dată la care se și opresc evenimentele din cronică. Ulterior, poate inclusiv sub Bela al III-lea, cronica a fost copiată și adăugită, cum se întâmpla constant cu gestele medievale. Vezi Tudor Sălăgean, *Țara lui Gelou. Contribuții la istoria Transilvaniei de nord în secolele IX–XI*, Cluj-Napoca, 2006, p. 11–57 (Capitolul I. *Gesta Hungarorum* și autorul ei).

[20] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 38–39. *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, editor Emericus Szentpétery, Budapestini, 1937, p. 45.

[21] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 43. *Der Nibelunge nôt*, XII, 1 283–284, ed. K. Lachmann, Berlin, 1878, p. 174.

[22] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 49. *Acta Clementis PP (1342–1352)*, E. Regestis Vaticanis aliisque fontibus collegit Aloysius L. Tăutu, Roma, 1960, p. 100–101.

vădește în limba lor, căci ei vorbesc ca romanii”[23]. Ioan de Sultanieh a fost în Țările Române și a vorbit cu românii. El i-a auzit pe români „vorbind ca romanii” și zicându-și lor înșiși români, adică, în formă scrisă, „romani”. Numai când auzeau numele pe care și-l dădeau românii, învățații străini făceau legătura firească cu romanii antici.

Umanistul italian Poggio Bracciolini (1380–1459) spune: „La sarmații de sus, există o colonie – după cât se spune – lăsată de Traian” (*Apud superiores Sarmatas colonia est ab Traiano – ut aiunt – derelicta*)[24]. Autorul acesta zice „după cât se spune” ori „după cum se spune” (*ut aiunt*), fără să precizeze cine și cum spune asta, românii sau alții, însă chestiunea importantă care rămâne este cunoașterea în Occident a existenței insulei de latinitate undeva, în estul Europei. Pomenitul umanist italian, Biondo Flavio (1392–1463), într-un text redactat în 1453, spune că valahii „dovedesc prin vorbire originea lor romană ca pe un lucru de cinste, <origine> pe care o pun în evidență și o invocă” (*originem suam quam ad decus prae se ferunt praedicantque Romanam, loquela ostendunt*)[25]. Astfel, autorul, consemnând faptul că românii se mândreau în secolul al XV-lea cu originea lor romană, demonstrează și el existența conștiinței romanității la acești români de la finele Evului Mediu. O personalitate care a făcut cunoscută romanitatea aceasta a românilor în lumea catolică a fost Enea Silivio Piccolomini (1405–1464), adică Papa Pius al II-lea. Contemporan cu acesta a fost Nicolae, episcop de Modrussa (1425–1480), un altul care a înregistrat afirmarea de către românii înșiși a originii lor romane: „Vlahii aduc ca argument al originii lor faptul că, deși se folosesc cu toții de limba moesică, care e ilirică, totuși vorbesc de la origine o limbă populară, care e latina, al cărei uz nu l-au părăsit deloc; și când se întâlnesc cu străinii cu care încearcă să intre în vorbă îi întreabă dacă știu să vorbească romana” (*Vlachi originis suae illud praecipuum prae se ferunt argumentum, quod quamvis Mysorum lingua, quae Illyrica est, omnes utantur, vernaculo tamen sermone hos est latino haud prorsus obsoleto ab incunabulis loquuntur, et um ignotis congressi, dum linguae explorant commercium, an Romanae loqui norint interrogant*) . Autorul este primul care face deosebirea între funcția limbii române ca limbă vorbită de popor (*loquuntur* = ei vorbesc) și cea a limbii slave, folosită ca mod de exprimare a culturii scrise (*utantur* = ei folosesc). De asemenea, când arată că românii îi întrebau pe străini dacă știau să vorbească „romana” nu este vorba de limba latină. Referirea se făcea, evident, la limba română, numai că numele de „limba română” nu se poate reda pe latinește decât în forma *lingua romana*. Pe de altă parte, cele două nume ale limbilor romană (latină) și română erau atât de apropiate sub aspect fonetic încât se confundau, iar autorii italieni nu remarcau doar latinitatea limbii române, ci și denumirea identică a latinei dunărene cu a limbii romanilor din Antichitate. Nicolaus de Modrussa este primul umanist care îi plasează pe români în marea familie a popoarelor romanice: „Prin care cuvânt (Valahi) se denumesc nu numai ei (românii), ci chiar toate națiunile de astăzi asemănătoare italienilor” (*Quo vocabulo – Valachi – non modo ea gens sed*

[23] Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 224.

[24] *Ibidem*, p. 226. Remigio Sabbadini, *Quando fu riconosciuta la latinità del romeno?*, în „Atene e Roma”, XVIII, 1915, n-rele 195–196, p. 83–85.

[25] Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 226. Alexandru Marcu, *Riflessi di storia romena*, în „Ephemeris daco-romana”, I, 1923, p. 362–363.

omnes quoque finitimae nationes hodie Italos nominant) . El are respect pentru teoria superiorului său, Papa Pius al II-lea (despre proveniența etnonimului vlah de la numele generalului roman Flaccus), dar exprimă indirect ideea corectă că vlah (cu variante) este numele comun al latinofonilor români, italieni și al celorlalți romanici. De altminteri, se știe că ungurii, polonezii și alți vecini ai românilor îi numeau pe aceștia aproape în același fel ca pe italieni. Un participant polonez la Conciliul de la Lateran (1514), Jan Laski, arhiepiscopul de Gnezno, afirmă despre români: „Căci spun despre sine a fi militarii de odinioară ai romanilor, și pentru apărarea Pannoniei contra sciților. De unde se vede că, de drept, au în mare parte limbă italică, dar rit rutean/slav" (*Nam dicunt se esse Romanorum quondam milites, ad praesidia Pannoniae contra Schytas missos. Unde est, quod iure pro magna parte idioma habent italicum, sed ritum ruthenicum*)[26]. Și din această mărturie, de dinainte de jumătatea secolului al XVI-lea, se vede că românii știau că sunt romani, că se numeau pe sine romani și că se mândreau cu această glorioasă ascendență a lor. Exemplele ar putea continua. Astfel că, până la Francesco della Valle, mai sunt multe exemple care atestă nu doar romanitatea românilor, ci și conștiința de sine a românilor despre această calitate a lor.

Un document în limba italiană, redactat la Nicopole, pe malul Dunării, la 16 februarie 1499, spune: *Poi, visto ognj cosa,/ me misi a camino et passai lo Danubio sul paese de Vlachi, chiamati rumenj,/ idest romanj, et in XJ giornj, semper lungho Danubio cavalcando, qui venendo*[27]. Izvorul italian aflat în atenție, destinat să aducă la cunoștința ducelui de Milano confruntările militare din răsărit, dintre turci și creștini, are o importanță notabilă și din alt punct de vedere: el confirmă – dacă mai era nevoie – numele etnic intern (endonimul) pe care și-l dădeau românii, numele de roman și care circula în paralel cu cel dat de străini (exonimul), numele de valah[28]. Pentru martorul italian, românii se numeau pe sine romani, astfel că diferența fonetică de pronunție dintre rumân/român și roman nu avea nicio importanță, fiind firească în urma trecerii timpului[29]. Este clar că acest nume de „rumâni, adică romani", pe care „se spune" că și-l dădeau românii, nu data de atunci. Nu se poate inventa un nume etnic la o dată anume.

Fragmentul prezentat mai jos face parte dintr-un text care se intitulează (ca piesă arhivistică) „Un necunoscut, spre păstrarea amintirii celor povestite", are nr. 160, este marcat ca fiind „fără loc, fără dată" și poartă numele intern de „Scurtă istorie a dacilor până la Ștefan al III-lea (voievodul Moldovei)". El face parte din arhiva familiei De Medici de la Florența și este o copie și o prelucrare a unui model mai vechi, adaptat momentului, adică sfârșitului secolului al XVI-lea, când papalitatea

---

[26] Nicolae Iorga, *Dovezi despre conștiința originei românilor*, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secțiunii Istorice, Seria a III-a, tom. XVII, 1936, p. 261–262. Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 229. A. Armbruster, *op. cit.*, p. 85.

[27] Archivio di Stato di Milano, Milano, Archivio Ducale Sforzesco, Potenze Estere, cart. 640. *Illyria, Polonia, Russia, Slavonia*, fasc. *Illyria*, nn.

[28] Readucem în atenție acel *scis romanice* (știi românește?) adresat de români străinilor, care-l iritase enorm pe Nicolae, episcopul de Modruš, cu aproape trei decenii înaintea raportului anonim din Nicopole (Al. Simon, „*Scis romanice?* The *21,660* Victims of *Dracula* and Matthias Corvinus' Kingdom of *Dacia*", *Il Mar Nero*, IX–X (2019–2020), p. 153–161).

[29] I.-A. Pop, *Rolul romanității românilor în conștiința medievală*, în *Clio în oglindiri de sine. Academicianului Alexandru Zub omagiu*, editor Gheorghe Cliveti, Iași, 2014, p. 307–320.

pregătea o nouă „Ligă Sfântă" contra Imperiului Otoman, tot mai concentrat asupra acaparării Europei Centrale[30]. Iată-l în forma sa latină originală: *Sunt Daci ex Italis Romanisque procreati, qui duce Lucio Valerio Flacco cum Daciam occupavissent in hisque regionibus inveteravissent ac uxores duxissent, hos Dacos reliquerunt, qui eorum lingua Romani a Romanis, nostra Valasci, eodemque modo ab Italis appellantur. Valasci enim Polonis idem est, quod Itali Latinis. Quorum regio Moldavia quasi Minor Dacia vulgo appellatur. Hi natura, moribus et lingua non multum a vulgo Italiae absunt, suntque homines feri magneque virtutis, neque alia gens est, quae pro gloria belli et fortitudinis angustiores fines cum habeant, plures ex propinquitate hostes sustineat, quibus continenter aut bellum infert, aut illatum, defendit Valachiae situs*[31]. Traducerea: „Sunt dacii născuți din italici și din romani, care, după ce ocupaseră Dacia, având-l drept conducător pe Lucius Valerius Flaccus, iar cu timpul se așezaseră stabil în aceste ținuturi și își luaseră soții, i-au lăsat în urmă pe acești daci; iar aceștia sunt numiți în limba lor români de către români, iar în a noastră valahi, și în același mod sunt numiți și de către locuitorii Italiei. Căci, pentru poloni, valahi este același lucru cu italici, când se referă la latini. Țara lor este numită în popor Moldova, însemnând Dacia mai Mică (Dacia Minor). Aceștia, prin natura lor, obiceiuri și limbă nu sunt tare îndepărtați de populația Italiei și sunt oameni mândri și de o mare vitejie; nici nu este vreun alt neam care, doar pentru gloria câștigată din luptă și curaj – căci stăpânesc peste ținuturi reduse ca întindere –, să poată ține piept atât de multor dușmani din vecinătate, cu care permanent fie că poartă război, fie, dacă de aceia le e pornit împotrivă, este apărată regiunea Țării Românești (Valahiei)". Se vede și aici evidența: românii se numeau pe sine romani.

După 1500, pe măsură ce contactele și călătoriile se înmulțesc, mărturiile despre numele etnic al românilor identic cu numele romanilor se tot înmulțesc. Padovanul Francesco della Valle (? – după 1545) – aflat în serviciul lui Alvise Gritti – a scris la Veneția, în 1535, după moartea patronului său, *Una breve narrazione*… („O scurtă povestire ..."), cu impresii din cele două călătorii (prima la 1532, iar a doua la 1534) făcute în Țările Române[32]. El spune că locuitorii Țării Românești vorbesc o limbă romanică: „Limba lor este puțin deosebită de limba noastră italiană, își zic în limba lor romani (romei), fiindcă spun că au venit din vremuri străvechi de la Roma, pentru a se așeza în această țară; și când vreunul întreabă dacă știe cineva să vorbească în limba lor valahă, ei spun în felul acesta: știi românește?, adică știi să vorbești limba română, din cauză că limba lor s-a stricat" (*La lingua loro è poco diversa dalla nostra Italiana, si dimandono in lingua loro Romei perché dicono esser venuti anticamente da Roma ad habitar in quel paese, et se qualcuno dimanda se sano parlar in la loro lingua valaca, dicono a questo modo sti rominest, che vol dire*

[30] Publicat în *Elementa ad Fontium Editiones*, XXVII-2. *Res Polonicae ex Archivo Mediceo Florentino,* editori Walerian Meysztowicz, Wanda Wyhowska de Andreis, Roma, 1972, nr. 160, p. 18. Îi mulțumim profesorului Cristian Luca (directorul Institutului Român de Cultură și Cercetare Umanistică din Veneția) pentru semnalarea izvorului.

[31] *Ignotus ad rei memoriam*, N. 160, s. l. (sine loco), s. d. (*sine data*), *Brevis historia Dacorum usque ad Stephanum III [voievodam Moldaviae]*, (Exempl.), Archivo Mediceo Fiorentino, F. 4293, f. 447. Adică: Archivio di Stato di Firenze, Archivo Mediceo del Principato, Filza 4293. *Avvisi, varie scritture et notizie di Polonia (1559–1599)*.

[32] Maria Holban (volum îngrijit), *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București, 1968, p. 317–320.

sai tu Romano, per esser corrotta la lingua)[33]. Italianul relatează, în continuare, cum au fost ei de bine primiți la o mănăstire „din deal", în fața orașului Târgoviște, de niște călugări „greci" (ortodocși), care le-au făcut italienilor o impresie deosebită și le-au povestit „toată istoria așezării locuitorilor din această țară" și anume „că împăratul Traian, învingând și cucerind această țară, a împărțit-o între soldații săi, prefăcând-o în provincie romană, încât, fiind aceștia descinși din cei antici, păstrează numele de romani. Dar, trecând anii, băștinașii au alterat într-atâta numele, ca și obiceiurile și limba, încât acum ei cu greu se mai înțeleg; totuși, în prezent, ei se numesc Romei, și aceasta am aflat noi de la călugării de la mănăstire" (*tutta l'historia della venuta di quelli populi ad habitar in quel paese, che fu questa: che havendo Trajano Imperatore debellato et acquistato quel paese, lo divide a suoi soldati, et lo fece come colonia de Romani; ma per il corso de tempi, hanno corrotto si il nome, et li costumi, che a pena s'intendono, però al presente si dimandon Romei, e questo è quanto da essi monacci potessimo esser instruiti*)[34]. Francesco della Vale vorbește și el, clar și precis, despre conștiința romanității românilor și despre latinitatea limbii române, fiind primul care reproduce o propoziție românească („Știi românește?"), pe care o înțelege fără traducător. Într-un fel, și acest italian de pe la 1500 vede țara locuită de români în unitatea ei originară, stabilită de împăratul Traian. De la Francesco de la Valle și până la Francesco Griselini, adică de la 1534 până la 1780 – nume și date invocate de Carlo Pulsoni, este o cale foarte lungă, toată presărată cu mărturii ale faptului că românii se numeau pe sine „romani" și nu vlahi. Dăm câteva exemple.

Tranquillo Andronico (Andreis) sau, latinizat, Andronicus (1490-1571), dalmat din Trau (Troghir), ocrotit de episcopul Statilius al Transilvaniei, partizan al aventurierului venețian Aloisio (Alvise) Gritti[35], într-o epistolă (datată în 1534) către Ian Tarnowski, comandant suprem al armatei Regatului Poloniei, spune că românii „se cheamă și acum romani" (*et nunc se Romanos vocant*), „dar nu mai au nimic roman decât limba" (*sed nihil Romani habent, praeter linguam*)[36]. Aceasta nu înseamnă în niciun caz că începând cu anul 1534 românii se chemau pe sine „romani" – cum dau de înțeles unii autori – că atunci, Andronicus a consemnat acest lucru. De altfel, textul spune că „și acum" românii se cheamă romani, ceea ce vrea să spună că mereu în trecut românii s-au chemat pe sine așa.

Anton Verancsics sau Verantio/ Verantius (1504–1573) susține că „valahii, când întreabă pe cineva dacă știe să vorbească pe limba lor valahă, spun: Oare știi

[33] Claudiu Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, în „Bulletin de la Section Istorique", XVI, 1929, p. 15. Maria Holban, *op. cit.*, vol. I, p. 322; Adolf Armbruster, *op. cit.*, p. 90. Cea mai veche mențiune a întrebării îi aparține însă lui Nicolae de Modruš (Modrussa) și a fost inclusă în deloc măgulitoarea prezentare făcută de prelatul dalmat lui Vlad al III-lea Drăgulea, poreclit Dracula de sași și de occidentali și Țepeș de turci (Luka Spoliarijć, *Nicholas of Modruš, The Glory of Illyria: Humanist Patriotism and Self-Fashioning in Renaissance Rome* [teză de doctorat (Central European University)], Budapest, 2013, p. 293).

[34] Maria Holban, *Călători străini ...*, p. 322.

[35] *Ibidem*, p. 242–245.

[36] Tranquillus Andronicus, *De rebus in Hungaria gestis ab Illustrissimo et Magnifico Ludovico Gritti deque eius obitu epistola*, în Andreas Veress, *Acta et Epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I, Cluj (Kolozsvár), 1914, p. 243; A. Armbruster, *op. cit.*, p. 90; George Lăzărescu, Nicolae Stoicescu, *Țările Române și Italia până la 1600*, București, 1972, p. 278–280.

româna?, sau când întreabă dacă este valah, îl întreabă: Dacă este român?" (*Valachos … interrogantes, quampiam, an sciret Valacchice: scisne, inquunt Romane? et an Valachus esset: num Romanus sit? quaerunt*)[37]. El este unul dintre numeroșii autori care atestă felul cum se numeau pe sine românii în secolul al XVI-lea: „Valahii, care se numesc pe sine romani" (*Valacchi, qui se Romanos nominant*). Este clar că românii nu se numeau pe sine romani, ci români, numai că redarea etnonimului intern în latinește se putea face, în forma cea mai apropiată de fonetica limbii române, doar prin *Romanus*. Cu alte cuvinte, străinii auzeau din gura românilor etnonimul român, dar nu-l puteau reda în latină întocmai. Pe de altă parte, dându-și seama că, de fapt, era vorba despre o formă ușor alterată a numelui latinesc de *Romanus*, îl redau prin *Romanus*.

Alessandro Guagnini (1538–1614) notează, într-o interesantă biografie anonimă a lui Despot Vodă, scrisă în timpul celei de-a doua domnii a lui Alexandru Lăpușneanu (1564–1568): „Această națiune a valahilor se numește romană (română) și ei spun că își trag obârșia de la exilații alungați de romani din Italia" (*Haec nacio Valachorum appellatur Romana, et aiunt originem traxisse ab extoribus adactis in exilium a Romanis ex Italia*)[38]. Firește, și acest autor nu dorește să spună că națiunea valahilor se numește pe sine „romană", ci „română", dar nu are cum să redea această particularitate a numelui românesc în latinește. Pe de altă parte, asemănarea celor două denumiri era așa de mare încât ele păreau identice.

Ferrante Capeci (1549–1587), umanist și el, rector al Colegiului Major iezuit (al Universității) din Cluj, scrie că românii „au limba asemănătoare cu italiana actuală, în așa fel încât în puține luni s-ar putea învăța bine limba lor <de către italieni>, așa cum ei <românii> învață ușor italiana. Mai mult, ei se cheamă „românești" (*Hanno lingua simile all'italiana moderna, tal che fra pochi mesi si potrebbe bene imparar la loro lingua; come essi facilmente imparano l'italiano. Anzi essi si chiamano romaneschi*…)[39]. Un iezuit anonim italian spune, la 1587, că românii „sunt totuși prieteni ai numelui de roman, și prin limba stricată provenită din latină, și prin opinia pe care o au de a fi descins din romani și se cheamă între ei cu numele de romani" (*Questa gente … e pero amica del nome Romano, si per la lingua corotta de la latina, si per l'opinione che hanno d'esser discesi da Romani et con nome de Romani si chiamano fra di loro*)[40].

Sasul Gaspar Helth (Heltai) din Cisnădie, stabilit la Cluj, arată (în 1579) că valahii se numesc pe sine români (*Románusok*)[41]. Wolfgang (Farkas) Kowachoczy, cancelarul lui Ștefan Báthory, lăsând în 1584 o scriere de actualitate politică, spune

---

[37] Antonius Wrancius Sibenicensis Dalmata, *De situ Transsylvaniae, Moldaviae et Transalpinae*, în *Monumenta Hungariae Historica. Scriptores*, II, Pest, 1857, p. 134–135.

[38] *Vita Despothi Principis Moldaviae*, în Constantin Marinescu, *À propos d'une biographie de Jacques Basilicos l'Héraclides récemment découverte*, în *Mélanges d'histoire générale*, publiés par C. Marinescu, Cluj, 1938, p. 381–397. Apud A. Armbruster, *op. cit.*, p. 109. Vezi și Maria Holban (redactor responsabil), *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, București, 1970, p. 291 și urm.

[39] Ladislaus Lukács, *Documenta romana Historiae Societatis Jesu in regnis olim corona hungarica unitis*, III (1581–1586), Romae, 1967, p. 403; A. Armbruster, *op. cit.*, p. 131.

[40] Ioan Constantin Filitti, *Din documentele Vaticanului*, II. *Documente politice (1526–1788)*, București, 1914, p. 45; A. Armbruster, *op. cit.*, p. 131.

[41] B. Capesius, *Neue Forschungen über Gaspar Helth (Heltai Gáspár)*, în „Forschung zur Folks- und Landeskunde", VIII, 1965, 2, p. 96–97; A. Armbruster, *op. cit.*, p. 133.

că „valahii noștri, care se pretindeau chiar și acum ca fiind romani în mod obișnuit în limba vorbită, erau rămășițele acestora [ale romanilor]" (*Valachi nostri, qui se nunc etiam Romanos vulgo venditant, eorum reliquie sunt*)[42]. Într-o descriere anonimă a Moldovei, de inspirație polonă, scrisă pentru uzul papal (*Ignotus ad rei memoriam brevis historia Dacorum usque ad Stepahnum III, voievodam Moldaviae…* = „Scurtă istorie a dacilor prin amintirea lucrurilor necunoscute până la Ștefan al III-lea, voievodul Moldovei ..."), tot la finele secolului al XVI-lea, se spune că moldovenii, „în limba lor, se cheamă ... români de la romani" (*eorum lingua Romani a Romanis ... appelantur*)[43]. Friulanul Marcantonio Nicoletti da Cividale (1536–1596) știe că românii înșiși se pretind descendenți din „nobilimea romană". Giovanni Antonio Magini (1555–1617) explică faptul că românii păstrează între ei numele de romani[44]. Giorgio Tomasi (? – după 1621), care a stat în Transilvania între 1596–1599, susține că românii „țin de ocară numele de valah, nevoind să fie chemați cu alt cuvânt decât acela de români/ românești, mândrindu-se de a avea originea din romani" (*Tengono per ignominia il nome di Valacco, non volendo essere appellati con altro vocabolo che di Romanischi, gloriandosi d'havere origine da Romani…*)[45]. În comentariile la opera lui Nicolaus Olahus, Adam Francisc Kollarius, editorul ediției *Hungariei* de la 1763: „Toți valahii se consideră pe ei înșiși ca fiind *Rumunyi*, adică romani, și socot că vorbesc *rumunyeschte*, adică limba romanilor"[46]. Pierre Lescalopier, după ce arată, în urma călătoriei din 1574 în Țara Românească, că românii înșiși se consideră adevărați urmași ai romanilor, scrie că aceștia își „numesc limba lor românește, adică romană" (*nomment leur parler romanechte, c'est a dire romain*)[47]. Szamosközi István, umanistul maghiar transilvănean, susține că românii se numesc pe sine romani (*Quin etiam sese adhuc Romanos appellant*)[48], iar polonezul Stanislaw Orzechowski (1513–1566) scrie că românii (numiți daci) „se numesc în … limba lor români de la romani" (*eorum lingua Romini a Romanis ... appellantur*)[49].

Prin urmare, în argumentația lui Carlo Pulsoni s-au strecurat mai multe greșeli. În primul rând, pentru demonstrarea ideii (susținute în articol), anume că „romanii" din ambianța minunilor Sfântului Iacob de Compostela nu sunt români, nu era nevoie de „a dovedi" că românii nu erau români pe la 1200, ci valahi. O asemenea idee este

---

[42] Wolfgang Kowachoczy, *De administratione Transylvaniae Dialogus. Adiecta est ad Maximum et Victorem Poloniae Regem Gratulatio*, Claudiopoli Transilvanorum, 1584, 34 file; A. Armbruster, *op. cit.*, p. 135.

[43] *Elementa ad fontium editiones*, XXVII (Res Polonicae in archivo Mediceo Florentino), II, ed. V. Meysztowicz și W. Wyhowska de Andreis, Romae, 1972, p. 18; A. Armbruster, *op. cit.*, p. 145.

[44] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 146–147.

[45] Ioan Domșa, *Referințele lui Giorgio Tomasi despre Transilvania și Țările Române*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională", X, 1945, p. 290–324.

[46] *Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolae Românul) (1493–1568). Texte alese*, studiu introductiv și note de I. S. Firu și Corneliu Albu, București, 1968, p. 83.

[47] Paul Cernovodeanu, *Călătoria lui Pierre Lescalopier în Țara Românească și Transilvania la 1574*, în „Studii și materiale de istorie medie", IV, 1960, p. 444; Maria Holban, *op. cit.*, vol. II, p. 418 și urm.; A. Armbruster, *op. cit.*, p. 127.

[48] Stephanus Zamosius, *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*, Francofurti ad Moenum, 1598, p. 12. Prima ediție a apărut la Padova, în 1593.

[49] Stephanus Orichovius, *Annales polonici ab excessu Sigismundi*, în I. Dlugossus, *Historiae polonicae libri XII*, II, Lipsiae, 1711, col. 1555; A. Armbruster, *op. cit.*, p. 115.

falsă dintru început. Nu există nicio mărturie din Evul Mediu care să dovedească faptul că românii se chemau pe sine valahi. Dimpotrivă, toate sursele care s-au păstrat arată contrariul, anume că românii nu cunoșteau numele de valah. Românii, ca și multe alte popoare, au două nume, unul intern, dat de ei înșiși când se definesc pe sine (endonim sau autonim) și altul extern, dat de străinii care se referă la români (exonim). Faptul acesta se cunoaște la mai multe popoare din jurul românilor sau de mai departe. Exemple: ungurii nu folosesc numele de „ungur" în limba lor, ci se numesc pe sine maghiari, grecii se numesc pe sine eleni, germanii – Deutschen, albanezii – schipetari etc. Cu toate că acest lucru este demult cunoscut și acceptat pentru popoarele enumerate mai sus și pentru multe altele, în cazul românilor există o reținere, născută din ignoranță, dar mai ales din diverse prejudecăți și clișee create de-a lungul timpului.

În perioada luptelor pentru emancipare națională a popoarelor, începute în secolul al XVIII-lea, din Europa Central-Orientală, când se susținea că au drept la existență liberă, la egalitate și chiar la state proprii doar popoarele cele mai vechi (popoarele „cu istorie" și mai nobile, fără amestec „barbar"), românii și-au cercetat și ei mai intens trecutul. În conștiința publică românească și chiar în folclor, exista convingerea (formulată vag și mitic) că românii sunt urmașii romanilor, că ei există „de la descălecatul dintâi, de la Traian, împăratul Romei". Mișcarea iluministă numită „Școala Ardeleană" a fortificat această convingere și a răspândit-o mult (uneori exagerând) prin lucrări de erudiție, scrise inclusiv în latinește, rezultat al cercetărilor savanților români, făcute la Roma, Viena și în alte locuri din Occident. Această ofensivă a românilor a creat, însă, și reacții adverse. Atunci, în secolul al XVIII-lea și de atunci încoace, s-au formulat și „teorii" contrare acestor idei ale romanității, continuității și unității românești, formulate – cele mai multe – cu finalitate politică, aceea de a-i opri pe români să se unească, să aibă stat național, să se ridice contra imperiilor acaparatoare și înglobante. O asemenea idee a fost și aceea că românii erau un popor „nou", „fără istorie", că ei proveneau din amestecuri obscure, „balcanice" și „orientale", că strămoșii lor fuseseră păstori rătăcitori prin sud-estul Europei, mai ales pe la sud de Dunăre, că „se strecuraseră" neobservați peste Carpați, prin secolele al XIII-lea și al XIV-lea, că erau din naștere „răufăcători", „murdari", „hoți", „jefuitori", că ajunseseră greu, târziu și parțial la o anumită conștiință etnică, că limba lor „balcanică" se „romanizase" prin munca unor savanți iluminiști, că națiunea lor – câtă exista – fusese „inventată" de elitele lor intelectuale modeste etc. În mod concret, „savanții" din Imperiul Romano-German (apoi Austriac și apoi Austro-Ungar) și cei din Imperiul Rusesc (apoi Sovietic) s-au pus (au fost puși) serios pe treabă și ei „au demonstrat" că strămoșii românilor moderni au fost valahii (formați din mai multe grupuri disparate în toată Europa Sud-Estică și Centrală), din care, în Epoca Modernă, ar fi fost „inventați" românii, drept construcție artificială, rezultat al „naționalismului". Ba, în lumea rusă și sovietică, ideea era că strămoșii românilor au fost două popoare distincte, vlahii în sud și vest și volohii în est. Din primii ar fi rezultat românii, iar din grupul de volohi s-ar fi născut moldovenii, două popoare distincte. Ce fel de popoare? În fața evidențelor, s-a admis că erau popoare romanice și că „moldovenii" ar fi fost „cel mai răsăritean popor romanic", rudă cu românii, dar, totuși, deosebit de români. Ca rezultat, în Republica Moldova – moștenitoarea guberniei rusești Basarabia și a „Republicii Sovietice Socialiste"

omonime, cu numele actual de Moldova – abia recent s-a renunțat la sintagma de „limbă moldovenească", aceasta fiind înlocuită prin lege cu numele firesc al limbii vorbite între Prut și Nistru, acela de „limba română". Gestul nu a avut nimic naționalist în sine, ci a exprimat potrivirea teoriei politice cu realitatea.

Occidentalii nu erau preocupați de astfel de detalii care cultivau diferențierea dintre români și „moldoveni" și care serveau expansionismului rusesc și sovietic. Ei erau, însă, influențați – și mai sunt și acum – de discriminarea românilor din trecut și de prelungirile sale mai recente. Astfel, azi, în mediile din Ungaria, Austria, Germania, Marea Britanie și alte țări germanice, în țările slave occidentale sau occidentalizate (catolice și, parțial, protestante), clișeul continuă, cu intensități diferite și cu intermitențe: românii sunt acum un popor romanic, dar unul recent, numit până la un timp valah și apoi (din secolul al XIX-lea, mai ales) cu numele modern actual. În țările de limbi neolatine (Italia, Franța, Spania, Portugalia), lucrurile sunt mai nuanțate. Limba, literatura și civilizația românească sunt studiate în cadrul departamentelor de limbi romanice, unde s-au creat lectorate de specialitate. Româna – cea mai răsăriteană limbă romanică, singura izolată de masa latinității, singura cu superstrat slav – însoțită de cursurile de civilizație (scurtă istorie a românilor), ilumineză cumva mințile studenților, le deschid orizonturi noi și contribuie la cunoașterea obiectivă a lucrurilor. Dar occidentalii – cel puțin până nu demult – erau obișnuiți cu rigoare, cu ordine, cu mărturii clare, precise, nu cu ipoteze, cu povești, cu legende și mituri. De multe ori, ca moștenire de la istoricii pozitiviști, o realitate exista doar de-atunci de când apărea ea în surse. Carlo Tagliavini și Lorenzo Renzi – citați, între alții, de Carlo Pulsoni – știau foarte bine că românii au avut de când există ei două nume, acela intern de rumâni/români și acela extern de vlahi (cu multe variante) – dar când au căutat dovezi certe despre această dualitate le-au găsit (ei înșiși ori le-au luat de la alții) abia începând cu secolul al XVI-lea și nu au precizat clar care era realitatea. Anume că românii nu s-au chemat pe sine altminteri decât cu numele moștenit de la Roma, cum arată clar o mulțime de savanți de azi, inclusiv, unii, germanici. În Italia, a fost cel mai clar în acest sens în ultimele decenii, istoricul Cesare Alzati[50], excelent cunoscător de limbă și istorie românească și erudit cercetător al arhivelor și bibliotecilor referitoare la români. Nici filologul Lorenzo Renzi nu a susținut altceva legat de vechimea numelui de „român", dar unele texte ale sale au putut fi interpretate restrictiv. Cesare Alzati remarca demult că „limba evanghelizării" locuitorilor din spațiul românesc cu referire la Schytia Minor (Dobrogea) a fost greaca, dar referirea la Dacia Traiană arată că lucrurile au stat categoric altminteri. Aici, limba evanghelizării a fost fără îndoială latina, fapt dovedit din plin de lexicul religios al limbii române. Istoricul mai notează că, de la *Constitutio Antoniniana* a împăratului Caracalla, din 212, prin care toți rezidenții liberi din Imperiu primeau numele de „romani", de cetățeni romani, toți, indiferent de apartenența etnică și lingvistică, și-au putut zice și și-au zis *Romani*, că așa au făcut și au continuat să facă de-a lungul secolelor *Romani*-i din Dacia Traiană[51].

[50] Cesare Alzati, *Terra Romena tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel tardo '500*, Presentazione di Luigi Prosdocimi, Milano, 1981, passim.

[51] Idem, *Chiese nella storia. Culto, Impero, Ecumene*, a cura di Gabriele Archetti e Roberto Bellini, Brescia-Spoleto, 2023, p. 725–726.

Din cauza prestigiului savanților occidentali (care s-au ocupat, cei mai mulți, în treacăt de români) și al renumelui prost al românilor în general în Vest, credibilitatea primilor a devenit cu timpul literă de lege, iar cuvântul celorlalți a fost ignorat sau chiar disprețuit ca fiind „naționalist". Într-un fel, chiar și astăzi, discriminarea românilor continuă. Puțini își închipuie și puțini cred că există și în România savanți, cunoscători de greacă și latină, cercetători ai textelor vechi, comparatiști de nivel european, căutători ai adevărului omenește posibil. Desconsiderarea românilor este cumva, în anumite locuri și medii intelectuale, aproape intrinsecă, insinuată demult și greu de înlăturat. Cum, adică, românii să fi păstrat prin nume amintirea Romei și latinofonii occidentali, cu excepția romanșilor (ladinilor), nu? Acest lucru este, în ochii unora, aproape o blasfemie. Firește, cei care știu, care insistă, care cercetează observă ușor că lucrul nu este de mirare și că el este dovedit prin surse.

Ideea că românii au două nume și că numele etnic pe care și l-au dat ei întotdeauna a fost acela de „români"/„rumâni", provenit din latinescul *Romanus*, la plural *Romani*, este veche și realitatea pe care o cuprinde este consemnată demult, după cum s-a putut vedea mai sus. Niciodată nu este atestat numele de valahi ca fiind propriu românilor în interiorul lor. Acest nume li s-a dat de către străini, fiindcă ei erau rude cu italienii, cu spaniolii, cu francezii, cu portughezii etc. În timpurile recente, unele grupuri de români balcanici, sub influența regimurilor politice din țările în care trăiesc și a felului cum sunt numiți ei de către localnici, dar și (în anumite cazuri) din cauza unor presiuni politice, se numesc pe sine și vlahi. Însă și în interiorul comunităților de la sud de Dunăre, numele cel vechi de român (rumân, armân, rumăr, rumâr etc.) s-a păstrat, odată cu vechea lor conștiință de descendenți ai Romei.

Așadar, chiar dacă în *Codex Calixtinus* nu se găsește numele etnic intern al românilor, pentru că acolo unde se află la un moment dat etnonimul *Romani* este vorba despre „romeii" din Imperiul Roman de Răsărit (sau chiar despre locuitorii Romei), presupunerea identității dintre acei *Romani* și români a existat. Ea a prilejuit acest excurs, fiindcă, în graba argumentației, istoricul Carlo Pulsoni a susținut că românii se chemau pe sine valahi, pe de o parte și că numele de „români", fiind atestat abia în secolul al XVI-lea, este un etnonim nou, recent și care și l-au luat sau pe care l-au primit românii, pe de altă parte. Cu alte cuvinte, între alte argumente, istoricul italian a susținut că numele de „român" nu putea fi cuprins în *Codex Calixtinus* fiindcă acest nume nu ar fi existat la 1100–1200, ceea ce este fals.

Codex Calixtinus (sau *Codex Compostellus*) este un manuscris care cuprinde cinci cărți de natură diferită (hagiografică, liturgică, omiletică, muzicală și narativă) și care a fost numit *Liber Sancti Jacobi* („Cartea Sfântului Iacob"). Datează din secolul al XII-lea și a fost atribuit (fără mărturii clare) Papei Calixtus al II-lea. Autorul principal sau compilatorul acestui *Liber* este astfel denumit „Pseudo-Calixtus", dar este adesea identificat cu savantul francez Aymeric Picaud. Cea mai probabilă perioadă de compilare este 1138–1145. A fost conceput ca o antologie de detalii de fundal și sfaturi pentru pelerinii care urmau Calea Sfântului Iacob până la altarul apostolului Sfântul Iacob cel Mare, situat în catedrala Santiago de Compostela, în Galicia. În „carte" se găsesc pomenite, de asemenea, descrieri ale traseului, opere de artă care pot fi văzute de-a lungul drumului și obiceiurile

localnicilor. Prin urmare, codicele este miscelaneu, adică nu este unitar, iar textele au autori inițiali diferiți. De aceea, chiar dacă „dacii" plasați lângă norvegieni sunt danezii, „Dacia" din introducerea Papei Calixtus, de la începutul Cărții a doua, Dacie plasată lângă Ungaria (precedată de Italia), poate să fie vechea Dacie adevărată, adică Dacia Pontică (Traiană) și nu Dacia Cimbrică (inventată târziu, adică Danemarca). Toată referirea din acest loc privește Europa sudică, unde era „calea celor trei mări" (Tireniană, Adriatică sau Ionică și Egee), pe care o străbăteau pelerinii din Spania și Franța ca să ajungă în Țara Sfântă. Minunile Sfântului Iacob sunt petrecute pe acest drum sudic și central-european – dar nu nordic – pe unde treceau călătorii rugători. În acest context, nu avea cum să fie pomenită Dania. De altfel, denumirea de „Dacia" pentru Regatul Danemarcei nu este generală, fiindcă se utilizează și numele de „Dania" pentru acest regat nordic. De exemplu, Sven Agessen, când scrie în secolul al XII-lea *Brevis historia regum Daciae*, o subintitulează *Compendiosa regum Daniae historia*, iar cunoscutul Saxo Grammaticus scotea în același secol *Historia regum Danicae compendiosa*, ceea ce dovedește alternanța dintre *Dacia* și *Dania/Danica* în felul de a denumi Regatul Danemarcei[52]. Prin urmare, codicele atribuit Papei Calixtus fiind, în fapt, o operă compozită, miscelanee, se poate ca pentru aceeași realitate să fie folosite nume diferite. Din datele existente, avem convingerea că în cercurile erudite europene, inclusiv în ambianța curiei papale, nu s-a uitat niciodată existența Daciei Pontice, a Daciei celei adevărate, fondate ca provincie romană de împăratul Traian. Este drept că între provinciile ecleziastice ale Bisericii Romane apare, prin secolul al XI-lea, Dacia nordică, numită de unii specialiști „Cimbrică", spre a o deosebi de Dacia dunăreană și pontică din est, adică spre a deosebi façiunea de realitate. Numele acesta de Dacia dat Danemarcei nu are altă explicație decât asemănarea izbitoare dintre cele două nume de „Dacia" și „Dania" (diferența este de doar o consoană). Pe fondul scăderii nivelului intelectual al scribilor (notarilor) de la curia romană și din alte cancelarii (laice și mănăstirești) din Occident, după ceea ce istoricii au numit „Renașterea carolingiană", confuzia nu este de mirare și nu este unică. Dar confuzia, aproape generalizată la un moment dat, nu i-a împiedicat pe unii cunoscători să știe plasarea geografică adevărată a Daciei. De aceea, credem că referirea la Dacia, din Cartea a doua a *Codicelui Calixtinus*, privește Dacia Pontică. Faptul nu are importanță pentru vreun fel de orgoliu național, ci pentru exactitatea informației, pentru reproducerea exactă a datelor codicelui menționat. Din același motiv, am făcut și precizările legate de numele de „român"/ „rumân", care nu este un nume nou, ci singurul nume (cu variante locale) pe care și l-au dat vreodată românii.

[52] Ion Talos, *În secolul XII* ..., p. 83.